

עלייתה של סין, היריבות מצד ארה"ב, והשאלות על ישראל

שלום סלומון ואלד

הקדמה מאת
דניס רוט

המכון למדיניות העם היהודי: שותפים וחבר הנאמנים, מועצת מנהלים ומועצה מקצועית מנחה

יושבי ראש | סטוארט אייזנשטאט | דניס רוס

נשיא ומנכ"ל מייסד | אבינועם בר-יוסף
מנהלת פרוייקטים | איטה אלקלעי

מועצה מקצועית מנחה

סלי מרידור	אליוט אברמס
אריק פינגרהוט	אמירה אהרונוביץ
ג'ון פישל	אריק גולדשטיין
סמי פרידריך	מיטש ג'וליס
אירוין קוטלר	שרה גנסטיל
ורנון קורץ	אסתר דומיניסיני
אריקה רודין	אלן הופמן
מארק רוזנבלט	סטיב הופמן
מארק רוזנברג	דן הלפרין
יהודה ריינהרץ	גיימס טיש
זלמן שובל	אהרון ידלין
ג'וש שוורץ	ברנרד-הנרי לוי
	יהודית בוקסר ליברנט

שותפים וחברי האסיפה הכללית

סנדי בקלור	מייקל סיגל
וארלין קאופמן	מייק וסופיה סיגל
דוד בריקסטון	וונדי פשר
ראלף גרסון	נתן ופרנסיס קירש
יצחק הרצוג	רוברט קפיטו
מארק וילף	וג'פרי שונפלד
איילת נחמיאס-ורבין	לסטר קראון
גיימס טיש	משפחת רטנר
מארק יוטאי	זלמן שובל
בת' קיפר לאונרד	דורון שורר
גלן לואי	מייקל שטיינהרט

מועצת מנהלים

מרים נאור	אליוט אברמס
סטיבן נסטיר	אריק גולדשטיין
אריק פינגרהוט	שיבי גרינפלד
	סטיב הופמן
וונדי פשר	דן הלפרין
דורון שורר	מארק יוטאי
	גלן לואי
	סלי מרידור

תודות

פול זינגר, ארט סמברג, וקורן משפחת וילף על תמיכתם האדיבה מציינים בהערכה את זכרם של אלכס גראס ז"ל וג'ק קיי ז"ל שהיו מראשוני התומכים

קורן ויליאם דוידסון
קורן דיאן וגילפורד גלזר
לפדרציית ניו-יורק
לפדרציית שיקגו
לפדרציית קליבלנד
לפדרציות היהודיות בצפון אמריקה
רוברט אימרמן, סנדי גוטסמן, מיטשל ג'וליס,

עלייתה של סין, היריבות מצד ארה"ב, והשלכות על ישראל

שלום סלומון ואלד

הקדמה:
דניס רוס

עורכים:
רמי טל ובארי גלטמן

פברואר 2020

המכון למדיניות העם היהודי (מיסודה של הסוכנות היהודית לא"י) בע"מ (חל"צ)

זכויות יוצרים © המכון למדיניות העם היהודי (מיסודה של הסוכנות היהודית לא"י)
בע"מ (חל"צ) ירושלים תש"פ/2020

קמפוס גבעת רם, ת.ד. 39156, ירושלים 9139101
טלפון: 02-5633356 | פקס: 02-5635040 | www.jppe.org.il

כל הזכויות שמורות. אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאכסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי, מכני או אחר - כל חלק שהוא מן החומר שבחברת זו. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בחוברת זו אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מ"המכון למדיניות העם היהודי".

עיצוב והפקה: לוטה עיצובים

הודפס והופץ ע"י המכון למדיניות העם היהודי

דר' שלום סלומון ואלד, עמית בכיר של המכון למדיניות העם היהודי מאז שנת 2002, חיבר גם את סין והעם היהודי, ציביליזציות עתיקות בעידן חדש (2005); עלייתן ושקיעתן של ציביליזציות: לקחים לעם היהודי (2013); הודו, מדינת ישראל והעם היהודי: מבט קדימה, מבט לאחור 25 שנים לאחר הנורמליזציה של היחסים (2017), וכן מסמכי מדיניות רבים ופרסומים אחרים של המכון. לפני שעבר לירושלים הוא שירת כמומחה למדיניות מדע וטכנולוגיה ב-OECD (הארגון לשיתוף פעולה ולפיתוח כלכלי) בפאריס.

הקדמה

דניס רוס

שלום ואלד הוא חוקר בר-סמכא של סין. הוא מכיר היטב את ההיסטוריה של סין. לא פחות חשוב מכך - הוא יודע כיצד משפיעה ההיסטוריה הסינית על דימויה העצמי של סין ועל תפקידה בעולם. הערכותיו לגבי סין נעשות ממבט חד ובהיר, ובאופן בלתי-פולמוסי.

מסמך המכון למדיניות העם היהודי שנכתב על ידי דר' ואלד, "עלייתה של סין, התנגדותה של ארה"ב, וההשלכות על ישראל", משקף גם הפעם את גישתו האנליטית הקפדנית. אין הוא מציע התנצלות אלא הסבר לכך שסין, שסבלה במהלך המאה ה-19 מאה שנים של השפלה מצד מעצמות זרות, חותרת לשוב לתפקיד העולמי שהיא זכאית לו, לדעתה, מכוח משקלה הכלכלי הגלובלי.

ואלד מציע הסבר מעמיק לכך שאמריקה רואה את סין כמקור לאיומים מתגברים והולכים, וסבור כי אמנם ארה"ב ניצבה בפני מתחרים במהלך המאה ה-20, אך שום מתחרה לא היתה דומה לסיין. בין שהיו אלה הגרמנים או היפאנים, ולאחר מכן ברית המועצות, אמריקה ניצבה בפני מעצמות שאיתגרו אותה מבחינה צבאית, אך מעולם לא כלכלית. לפי ואלד, יתכן שכוח הקנייה של סין כבר היום עולה על זה של ארה"ב.

אין פירושו של דבר כי סין תעבור בהכרח את ארה"ב ותשלוט על הזירה הכלכלית בעתיד. אולם יהיה על ארה"ב לעבוד ולהשקיע הרבה בתחומי האינטליגנציה המלאכותית וחישוב קוואנטי, בתקופה שבה סין נחושה להשיג יתרון בשני תחומים אלה. ואלד עורך השוואה בין היתרונות היחסיים של אמריקה ושל סין, במגמה לנסות ולחזות למי משתייה יש סיכוי טוב יותר לנצח במירוץ המתנהל בשתי טכנולוגיות אלה, הנמצאות בחוד החנית של הפעילות החדשנית.

אף שההשוואה שעושה ואלד בין היתרונות היחסיים של שתי החברות מוצגת בצורה אנליטית - אפילו נייטרלית - ברצוני להצביע על כך ששוב אנו עדים למגבלות המשטר האוטוריטרי ולהשלכותיו. התגובה הסינית לנגיף הקורונה הינה תזכורת חדה לפחד הבולט דיון או דיווח כנים, או התפתחות אינטלקטואלית במדינה העצומה הזאת. אילו רופאיה של סין לא היו חוששים לדווח על סכנתה של מגפה חדשה, קרוב לוודאי שניתן היה לבלום ביתר קלות את המחלה, והמכה שדימויה של סין היה סופג, שלא לדבר על כלכלתה, היתה מכאיבה פחות. להערכתי, האוטוריטריות של סין גורמת לכך שסיכוייה של סין לנצח במערכה נגד ארה"ב אינם טובים - והשנה, גם מול הונג קונג וגם מול נגיף הקורונה, חשפה סין את חולשותיה לעיני כל. אין להבין זאת כהמלצה לשאננות, אלא כטיעון לנקיטת פרספקטיבה נכונה. ואכן, ואלד מציע פרספקטיבה חשובה לגבי מה שהוא רואה כתגובה אמריקנית כמעט היסטורית לסיין

בתור איום עולה. הוא טוען כי ארה"ב וסין זקוקות זו לזו. טיעוניו ראויים להישקל - וכמובן, כך גם התייחסותו לתוצאות העלולות לנבוע מכך שישראל עלולה למצוא עצמה לכודה בין שתי מעצמות העל. הוא מנמק באופן משכנע מדוע חייבת ישראל להישאר במצב שבו היא מסוגלת לשמור על יחסיה הכלכליים והטכנולוגיים עם סין. הוא מביע צער על גישתה של ארה"ב, שדומה כי היא מתבססת על רפלקס ולא על חשיבה מסודרת, תוך שהוא מגיש סדרה של המלצות על מה שישראל צריכה לעשות על מנת להגיע להבנות עם ארה"ב על המותר ואסור לישראל ביחסי המסחר שלה עם סין. הוא מציין כי ניטל על ישראל לעבד ביחד עם ארה"ב מערך של הבנות לכל רוחב מגוון הפעילויות הכלכליות והטכנולוגיות שהיא מקיימת יחד עם סין. עד כה לא הקימה ישראל את המנגנונים הנדרשים לצורך חיוני זה.

מקבלי ההחלטות בישראל ובארה"ב ייטיבו לעשות אם יקראו את ניתוחו של ואלד ואת המלצותיו, ויתייחסו אליהם במלוא הרצינות.

מקומה המשתנה של סין בכלכלה ובטכנולוגיה של העולם

מקורם של העימות בין ארצות הברית לסין ושל תביעותיה של ארה"ב לקבל תמיכה מבעלות בריתה נעוץ בצמיחה הכלכלית והטכנולוגית חסרת התקדים של סין. מקובל כיום לדבר על סין בתור "מעצמת-העל" השנייה.¹ בשנת 2013 הפכה סין למדינה בעלת הסחר הגדול ביותר בעולם, ובשנת 2014 - לכלכלה הגדולה ביותר בעולם במונחי כוח קנייה שווה (- PPP purchasing-power parity).² על פי סטנלי פישר, נגיד בנק ישראל לשעבר, PPP הינו המדד המדויק ביותר לעוצמתה הכלכלית הריאלית של מדינה. בשנת 2018 היוותה התפוקה התעשייתית של סין כ-25% מסך התפוקה הגולמית בעולם כולו, במונחים נומינליים. היסטוריונים כלכליים מעריכים כי באמצע המאה ה-18 ייצרה סין כ-32% מכלל הסחורות המופקות בעולם. שני נתונים אלה מראים כי סין חוזרת ותופסת את מעמד-העל הכלכלי הגלובלי שבו נמצאה לפני יותר ממאתיים שנה. במדד "Global Fortune 500" של שנת 2018 נכללו 126 חברות אמריקניות ו-110 חברות סיניות (כולל חברות מהונג קונג). מספר החברות הסיניות הפועלות מסביב לעולם גדל מ-10,167 בשנת 2010 ל-37,164 בשנת 2018, כלומר גידול של יותר מפי שלושה תוך שמונה שנים.

הצמיחה הסינית גורמת לזעזועים בסחר וביחסים המדיניים בכל רחבי העולם. לדוגמה, בין 2003 ל-2007, 4% מכלל התפוקה הכלכלית השנתית של אוסטרליה יוצאו לסין. בשנת 2019, השיעור קפץ ל-16%. משנת 2000 עד 2017 הפחיתה סין את חשיפתה הכלכלית היחסית לעולם בסחר, בטכנולוגיה ובהון, בעוד שהעולם הגדיל את חשיפתו לסין; סין ייבאה יחסית פחות וייצאה יחסית יותר, חלקית משום שהמשק הסיני השתנה לכיוון של יותר צריכה פנימית. זהו הרקע לתלונות ולביקורת הבינלאומית על נוהגי הסחר של סין.

ב-2011 פירסם הארגון לשיתוף פעולה ולפיתוח כלכלי (OECD), שמושבו בפאריס, תחזית לצמיחה הכלכלית הגלובלית בין השנים 2030 עד 2060. להלן אומדני השיעורים (באחוזים) של התמ"ג (תוצר מקומי גולמי) לפי שנה ולפי מדינה:³

2060	2030	2011	
16%	18%	23%	ארה"ב
9%	12%	17%	אזור האירו
28%	28%	17%	סין

חלקה של סין בכלכלה העולמית של שנת 2060 יהיה כמעט כפול מזה של ארה"ב. אולם תחזיות המתבססות על מגמות כלכליות של קרוב ל-50 שנה הינן בעייתיות ביותר. קשה לנו אף לדמיין כיצד ייראה העולם בשנת 2060. שלא במפתיע, מאז מותו של מאו בשנת

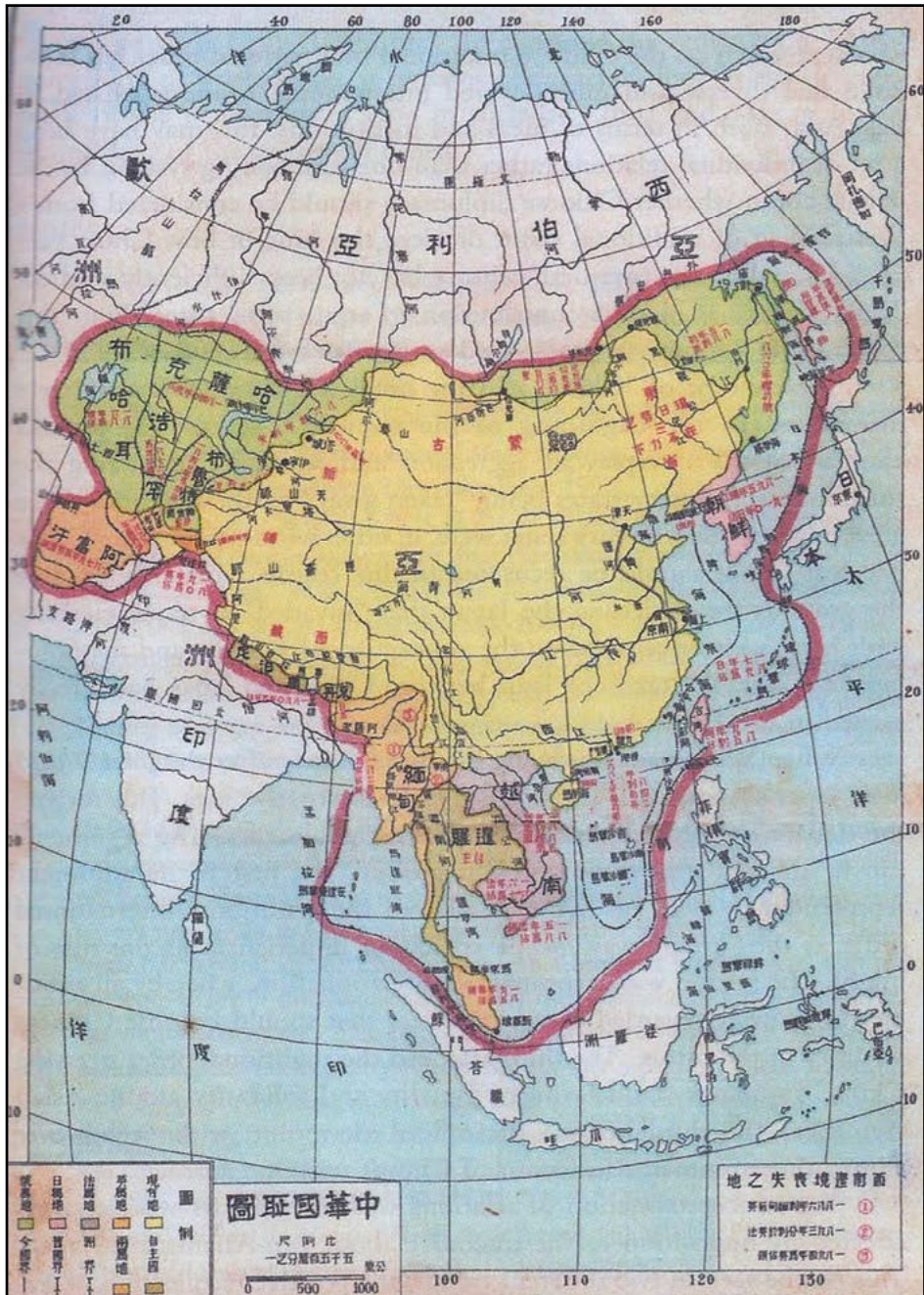
1976 פורסמו, אחת לשנתיים, תחזיות מערביות שלפיהן הצמיחה המהירה של סין תגיע בקרוב לסיימה. "הבועה הסינית תתפוצץ", נכתב ב"וול סטריט ג'ורנל" לפני שנים. התחזיות הראשונות לכלכלה הסינית בשנת 2020 היו מעורבות, ברובן חיוביות, אם כי זהירות. ואז, בפברואר 2020 הפך נגיף הקורונה את כל התחזיות למיושנות וחסרות ערך. עם ההשפעות הכלכליות של סגירת חלק גדול של המדינה ניתן יהיה להתמודד. אולם אי-אפשר לחזות מה יהיו התוצאות הפוליטיות הרחבות מנחשול הזעם השוטף כעת את הרשתות החברתיות כנגד הטיפול הכושל - כך נטען - במשבר הבריאות.⁴ "דרכי השמיים אפלות ושקטות", כתב סימה צ'יאן, "ההיסטוריון הגדול" של סין (המאה השנייה לפנה"ס).

מה רוצה סין?

סין רוצה להיות שווה, בכך אפשר להיות בטוחים. סין רוצה שהשפעתה על "כללי המשחק" הכלכליים והמדיניים של העולם תעמוד ביחס ישר למשקלה הכלכלי. היא גם רוצה לכבוש לעצמה את העמדה שהחזיקה עד לסוף המאה ה-18. היא היתה המעצמה האזורית הדומיננטית במזרח אסיה ושלטה על הכלכלה הגדולה בעולם, שסיפקה את צרכי עצמה. היצוא ממנה של משי, כותנה, חרסינה, תה, לְפָה ועוד היווה כ-30% מכלל הסחר העולמי. אך במאה ה-19 החלה הקיסרות הסינית להתפרק תחת השפעת התערבות זרה, טכנולוגיה מערבית משופרת ואי-יציבות פנימית. מושג ה"עליונות" הסינית בתקופה הקיסרית התבטא בדרך כלל בכבוד כלפי סין והאינטרסים שלה בקרב שכנותיה, שבמשך שנים היו נתונות תחת השפעתה התרבותית. יש לזכור כי היחס למדינות השכנות לא היה שווה, והיו גם מדינות ושבטים אשר נחשבו כ"ואסאלים", כפופים או משועבדים לסין. תביעותיה של סין אינן תלויות בשאלה מי שולט על המדינה. בשנות ה-20 וה-30 של המאה הקודמת, בעת שבסין שלט משטר הקואמוינטאנג בראשותו של צ'יאן קאי-שק, הופצו במדינה מפות של "הבושה הלאומית" או "ההשפלה הלאומית". המפה המוצגת כאן הופצה בבתי-ספר יסודיים בשנת 1938. היא משרטטת את גבולותיה של סין על חלק הרבה יותר גדול מיבשת אסיה שנשלט אי-פעם על ידי הסינים.

תקוותם של פוליטיקאים מסוימים לפיה קל יותר יהיה להתנהל מול סין שלא תישלט על ידי משטר קומוניסטי עלולה להתברר כטעות מרה. במהלך מלחמת העולם השנייה שרר בסין רעב קשה, והיא היתה נתונה תחת התקפה מצד יפאן. היא נזקקה נואשות לתמיכתה של ארצות הברית, אך לנשיא רוזבלט נראה השליט של סין, צ'יאן קאי-שק, כאיש קשה ותובעני. החזרה למעמד הדומיננטי של המאה ה-18 או קודם לכן מתעלמת מכך שארצות הברית לא היתה קיימת אז, אך היא קיימת היום. סין חייבת להתמודד עם תמורה היסטורית מהותית. ואיש לא יוכל לערוב לכך שסין לעולם לא תרחיק לכת מעבר לתביעות להחזיר לעצמה את עוצמתה מן העבר. היא עלולה לאמץ אסטרטגיה של התפשטות רחבה אף יותר, במיוחד אם תיתקל ביחס אנטגוניסטי בלתי-פוסק מצד יריביה.

ציור 1 - מפת הבושה הלאומית (צ'ונגקינג: הונג מאוקסי, עורך) הותר לפרסום ע"י משרד הפנים ללימוד בבתי-ספר יסודיים, החברה הקרטוגרפית לגאוגרפיה של המזרח (1938)

ספרים שפורסמו לאחרונה, ואשר בהם נטען כי סין אמנם רוצה יותר, כי היא רוצה להביס את ארצות הברית ולשלוט על העולם, הפכו לרבי-מכר בסין ובארה"ב גם יחד. סונג צ'יאנג ואחרים פירסמו את: סין האומללה: העידן הגדול, היעד הגדול והאתגרים שבפנינו (2009), והקולונל ליו מינגפו: החלום של סין - חשיבה של מעצמה גדולה והעמדה האסטרטגית בעידן הבתר-אמריקני (2010).⁵ מחברים אמריקנים נחפזו להעניק אמינות לטיעון בדבר תאוות הנקם ("רבאנשיזם") המיוחסת לסין. מייקל פילסברי, המרתון של מאה השנים: האסטרטגיה הסודית של סין לתפוס את מקומה של אמריקה בתור מעצמת-העל הגלובלית (2016)⁶ גילה מזימה חשאית של סין להשתלט על העולם - גירסה של "הפרוטוקולים של זקני ציון", הספר האנטישמי הידוע לשמצה שנכתב ופורסם לראשונה ברוסיה הצארית, אלא שעתה החליפו הסינים את היהודים. ב-2019 פירסם ג'ונתן ווארד את "חזון הניצחון של סין"⁷: סין שואפת להשתלט על העולם, כך הוא טוען, משום שעלייתה הופסקה בשל "מאה שנים של השפלה". ספרים אלה, וקולות דומים הנשמעים מפי אישי ציבור משני הצדדים, מבטאים רק לעיתים רחוקות מדיניות רשמית⁸, אולם, הם מזינים את תחושת הבהלה המאפיינת את הוויכוחים הללו.

הפילוסופיה הסינית העתיקה חושבת במונחים בעלי טווח זמן הרבה יותר ארוך: השינוי הוא תמידי, ההיסטוריה נעה במעגלים, אימפריות קמות ונופלות. כאשר רמטכ"ל הצבא הסיני, הגנרל צ'ן בינגדה, ערך ביקור רשמי בישראל (אוגוסט 2011), הוא אמר לאחד מהקצינים הבכירים הישראליים, "עוד תראו, בעוד 50 שנה אתם תהיו בצד שלנו". הוא הביט הרחק הרחק קדימה. אך לגבי הדור שלנו והדור הבא, מה פירוש "לתפוס את מקומה של אמריקה" (פילסברי) או להשיג "ניצחון" על אמריקה (ווארד). ארצות הברית וסין אינן רק מדינות-לאום; הן ציביליזציות. עלייתה של הציביליזציה האמריקנית במאה השנים האחרונות היא אחת מהצלחות "העוצמה הרכה" הארוכות ביותר בהיסטוריה. סין לא תפוס את מקום תרבות ההמונים האמריקנית, את שפתה, את הוליווד, המוסיקה, קוקה קולה, ג'ינס ועוד תרומות אמריקניות רבות, אך היא תתחרה בארה"ב בתחומי המדע והטכנולוגיה. קיסנינג'ר הזהיר כי אסור לראות את מערכת היחסים בין שתי המעצמות דרך משקפי מאבקי הכוח של אירופה במאה ה-19. לא סין ולא ארה"ב יכולות "לשלוט" זו על זו, או "לתפוס זו את מקום זו"; הן גדולות מדי.

יש כאלה המזכירים את "יוזמת החגורה והדרך" (יח"ד) של סין בתור הוכחה לכך שסין שואפת להתפשטות גלובלית. לראשונה בהיסטוריה משקיעה סין בכל היבשות במגמה לבנות כבישים, מסילות ברזל ונמלים. בקנה-מידה צנוע יותר, סין כבר יצאה מגבולותיה בתקופות קדומות. בשנת 138 לפה"ס ביקר הקיסר וודי משושלת האן במרכז אסיה, במגמה ליצור קשרים לאורך "דרך המשי".⁹ שנים רבות לאחר מכן הגיעו נזירים בודהיסטים סינים להודו במגמה להחזיר לסין את כתביו המקוריים של בודהא. התקשורת הסינית מציגה את יח"ד שיזם הנשיא שי ג'ינגפינג כחידוש של מסורת "דרך המשי", בת יותר מאלפיים שנה. האם כוונת יח"ד היא להשתלט על משאביהן של ארצות אחרות? או שמא זו אסטרטגיה

מבריקה לטווח ארוך, שכוונתה לערער את עוצמתה הגלובלית של אמריקה ולאחד את שלוש היבשות אסיה, אירופה ואפריקה תחת הנחיה והכוונה סינית? או שמא היא מתוכננת לסייע למדינות שהיו בעבר מושבות תחת שליטת מדינות אירופה "להשתחרר מעול הקולוניאליזם" גם במישור הכלכלי? ומה אם היווצרותה האמיתית של יח"ד איננה תואמת אף אחת מהשערות אלה, מה אם הרעיונות העומדים בבסיס היוזמה התכנסו והצטרפו זה לזה באופן יותר אקראי, ללא תכנון? האם יח"ד החלה בתור סיסמה שהומרה למגה-פרויקט? אין אנו יודעים.

ארצות הברית וסין: סיבות עמוקות לקונפליקט

כיום, גם אמריקה וגם סין רואות את עצמן כקורבנות. האמריקנים זוכרים כי סין תידלקה את צמיחתה באמצעות הגלובליזציה הכלכלית שארצות הברית קידמה, ותוך כדי כך גולה - כך רואים זאת האמריקנים - מישרות של עובדים אמריקניים וקניין רוחני אמריקני.¹⁰ להשקפה זו שותפות שתי המפלגות ורוב גדול של תושבי ארה"ב - מקרה ייחודי של תמימות דעים בנוף הפוליטי הכל כך מפולג של ארה"ב, וסימן מדאיג לכך שכמעט בלתי-אפשר לנהל כיום ויכוח מנוטרל מְרָגְשֹׁת בין ההשקפות השונות אודות סין. הסינים, מצידם, נזכרים ב"מאה השנים של ההשפלה" שבמהלכן הם הובסו, הושפלו ונשדדו ע"י המערב, רוסיה ויפאן. הנשיא שי ג'ינגפינג חזר על תלונה זו יותר מפעם אחת. יש כאן פצע פתוח וטינה שלא התפוגגה, שהתעלמות של המערב ממנה תהיה כרוכה בסיכון. סין משתמשת בה כבכלי פוליטי. זו היא אחת הסיבות לרגשי האחוזה שסינים חשים כלפי יהודים וישראל: גם היהודים סבלו; מדוע שהם לא יבינו את סין? קיימת זיקה בין הזכרון ההיסטורי המר של סין לבין גישתה הנוכחית כלפי המערב, במיוחד נוהגי הסחר והקניין הרוחני של סין, שהולידו תגמול מצד ארה"ב. האירוניה היא בכך שההתערבות הצבאית האמריקנית בסין במאה ה-19 היתה צנועה ביחס לזו של יפאן ושל אירופה.¹¹ עם זאת, שום מדינה איננה יכולה לסבול מדיניות של נקמנות תמידית מצד אחת משתי המעצמות שיש להן משקל מכריע בכלכלה העולמית. אולם לעיונות האמריקנית כלפי הסינים יש גם היסטוריה קדומה יותר. סין היתה קורבן לאנטיפתייה אמריקנית ומערבית כבר במאה ה-19, כאשר היא לא היוותה איום על שום מדינה זרה. הפחד מן "הסכנה הצהובה" היה אחד הסטראוטיפים התרבותיים והגזעניים היותר נפוצים במערב, ורבים היו שותפים לו. קיסר גרמניה וילהלם השני חזר וזהיר מפני הסכנה הצהובה. הוא אסר על מוזיאונים בברלין שהיו תחת השפעתו לרכוש אמנות ממזרח אסיה. התרומות הראשונות של אמנות סינית למוזיאונים ברלין נתרמו על ידי אספנים יהודים-גרמנים.¹²

"משרד ההיסטוריון" במחלקת המדינה של ארה"ב ערך רישום כרונולוגי של כ-120 אירועים בולטים ביחסי ארה"ב-סין בין 1784 ל-2000.¹³ אירועים אלה נעים בין "חיוביים" - פגישות, הסכמים, אמנות - ו"שליליים" - אי-הסכמות, התנגשויות, קרעים. לאחר 1911, השנה בה הדיח סון יאטסן את שושלת צ'ינג וייסד את הרפובליקה של סין, החלה ארצות הברית לסייע לסין. בשנת 1942 הגיעה לשיאה מערכת היחסים בין סין לארה"ב בצורת ברית צבאית הדוקה נגד יפאן. אולם אפילו אז היו אי-הבנות עצומות בין שתי המדינות. מפקדם של הכוחות המשותפים היה הגנרל האמריקני ג'ו סטילוול. הוא העריך את הקשיחות ואת

המזג העליז של הסינים, ונאבק למען רפורמה של הצבא הסיני. למרבה הצער, הוא נכשל, ההיסטוריונית ברברה טוכמן, שכתבה את הביוגרפיה שלו, ראתה בכישלוננו סמל ל"ניסיון האמריקני בסיין": נדיבותה של אמריקה כלפי סין וכישלונה בשינוי הארץ מצטרפים זה לזה. כיהודיה אמריקנית, בעלת זיקה לשתי תרבויות ומורשות שונות, היטיבה טוכמן להבין את הפער התרבותי שבין ארה"ב וסין העצום בין שתי המדינות. את ספרה חתמה בקביעה כי "סין היוותה בעיה שעבורה לא נמצא שום פתרון אמריקני... קליפתה כבר היתה ריקה, והיא גם לא יכלה לעכב את המעבר המחזורי של השליחות השמימית המוטלת עליה. בסופו של דבר, סין הלכה בדרכה כאילו האמריקנים לא היו מעולם."¹⁴

האיבה ההדדית בין ארצות הברית לסין בעקבות ניצחון הקומוניסטים במלחמת האזרחים הצטמצמה לאחר ביקוריהם של הנרי קיסינג'ר והנשיא ניקסון בבייג'ינג (1971, 1972). כך, למעט המשבר בעניין טאיוואן ועד ראשית שנות ה-90' (הטבח בכיכר טיאנאמן 1989, קריסת ברה"מ 1991), היו היחסים המדיניים בין סין וארה"ב יציבים למדי. אולם, החל משנות ה-90' הפכה הצמיחה הכלכלית יוצאת הדופן וההתעצמות הצבאית של סין לבעיה מטרידה עבור הממשל האמריקני. האמריקנים מעולם לא נאלצו להתמודד עם צמיחה כה נרחבת וחסרת מעצורים מלבד, אולי, צמיחתה הכלכלית של יפן בשנות ה-70'. במהלך המאה ה-20 התעמתו עם ארצות הברית ארבע מעצמות גדולות שקראו עליה תיגר: גרמניה הקיסרית במלחמת העולם הראשונה, יפן הקיסרית וגרמניה הנאצית במלחמת העולם השנייה, וברית המועצות במלחמה הקרה. אף לא אחת מביניהן, העמידה בפני ארה"ב אתגר כלכלי, אלא אתגר צבאי בלבד. אף אחת מבין הארבע מעולם לא היוותה אתגר לאמריקה מהבחינה הכלכלית. כל הארבע היוו אתגרים צבאיים בלבד. ארצות הברית הביסה את יפן ואת ברית המועצות וסייעה להביס פעמיים את גרמניה באמצעות עוצמה צבאית שחוזקה על ידי עוצמתה הכלכלית. סין שונה. היא מאתגרת את ארצות הברית בעזרת אותם נכסים כלכליים שהפכו את אמריקה לגדולה: עבודה קשה, פיתוח טכנולוגי, השקעות מאסיביות בתחבורה ובתשתיות אחרות, סחר בינלאומי, אך במקרה של סין גם אי-התחשבות בקניין רוחני. כאשר פתח הנשיא טראמפ ב"מלחמת הסחר" שלו נגד סין (2018), הוא העלה אל פני השטח תנועה טקטונית בין שתי מעצמות. לא היתה זו תפנית פתאומית מצידו של נשיא המואשם בכך שאי-אפשר לצפותו מראש. היה זה שיאו של תהליך שהחל שנים קודם לכן.

מאחורי מלחמת הסחר: טכנולוגיה ומאזן הכוחות הגלובלי

מבין כל העימותים שבין ארה"ב וסין, המאבק על העליונות הטכנולוגית הגלובלית הוא החשוב ביותר. מאבק זה החל כאשר טכנולוגיית הפס הרחב G5 (דור חמישי) של חברת "וואווי" הסינית גברה על הטכנולוגיה האמריקנית. בהמשך לכך, תקפה ארה"ב את חברת "וואווי". בידי מי ששולט על ההתקדמות במדע ובטכנולוגיה יהיה המפתח לעיצוב עתידו של העולם. ההיסטוריון ניל פרגוסון אמר בספטמבר 2019 כי העולם נמצא בראשיתה של מלחמה קרה חדשה: אפילו הנשיא טראמפ לא יוכל לבלום אותה משום שהעליונות הטכנולוגית, המסחר ומאזן הכוחות הבינלאומי קשורים עתה אלה לאלה בקשר בל-יינתק. בימים אלה מתנהלים מחקרים שמטרתם להעריך את היתרונות והחולשות החסיים של מערכות המדע והטכנולוגיה של אמריקה ושל סין. חשוב להבחין בין חידושים תוספתיים (אינקרמנטליים) לבין חידושים מְשֵׁנִי צורה (ה-OECD מכנה את החידושים מהסוג השני "מהפכניים" או "שינויי פרדיגמה"). חידושים תוספתיים נובעים מחידושים משני צורה שקדמו להם, והם יכולים לחדור לשוק בקצב מהיר יותר. חידושים סיניים נטו עד כה להיות יותר תוספתיים ופחות משני צורה. החידושים משני הצורה הם אלה המובילים לשינוי משמעותיים ואף למהפכות בחיינו. במאה השנים האחרונות, היתה זו ארה"ב שהובילה את רוב החידושים מְשֵׁנִי הצורה. כך, מהמצאת המטוס ועד לטיסה בחלל, מטכנולוגיה גרעינית והנדסה גנטית ועד למהפכת האינפורמטיקה ההולכת וצוברת תאוצה. כיום נמצא העולם בראשיתן של פריצות דרך משנות צורה מכריעות: אינטליגנציה מלאכותית (AI) - הדמיה של תהליכי אינטליגנציה אנושית באמצעות מכונות, בעיקר מערכות מחשבים - היא אחת החשובות ביותר. AI עשויה לשנות את צורת הייצור, הבריאות, התחבורה, האנרגיה, והמלחמה. האסטרטגיה השאפתנית הרשמית של סין היא לגשר על פער ה-AI לעומת המערב כבר ב-2020 ולהפוך למובילה הגלובלית בתחום ה-AI עד 2030. הרשימה הטנטטיבית הבאה נגזרת מהערכות לגבי **תנאים להצלחה בחדשנות AI**, אולם היא תקפה גם לגבי חדשנות טכנולוגית במובן רחב יותר.¹⁵

הכוח כיום:

ארצות הברית היא עדיין המובילה, בזכות אוניברסיטאות העילית והחברות הגדולות. סין הולכת ומצמצמת את הפער.

תמיכה ממשלתית:

עד לאחרונה, כמעט שלא היתה תמיכה של הממשל האמריקני שהוקצבה במיוחד לעידוד מדע וטכנולוגיה. תמיכה כזו ניתנה ע"י הממשלה הפדרלית בעקבות הבהלה שפרצה בארה"ב לאחר שיגור ה"ספוטניק" הסובייטי ב-1957. אולם לאחרונה גוברת במהירות בארה"ב המודעות לחולשה זו, והוגשו הצעות להעלאת ההקצבה הפדרלית בתחום זה.

התמיכה הפיננסית הממשלתית הישירה של סין במדע וטכנולוגיה גדלה ביותר מפי 30 מאז . שנת 2000. בנוסף לכך קיימת תמיכה בלתי-ישירה שאיננה כספית

המערכת הסביבתית שבתוכה פועלת החדשנות:

המערכת האמריקנית היא הטרוגנית, רב-תרבותית ופתוחה. אתגרים מול היררכיה ומסורות הם תופעה רגילה. רשתות בלתי-פורמליות בתוך מקום העבודה ומחוצה לו מובילות להפרייה הדדית. המערכת הסינית יותר הומוגנית ופחות פתוחה. הצבת אתגרים בפני ההיררכיה איננה זוכה לעידוד. שיעור הרשתות הבלתי-פורמליות קטן יותר.

גישה של זרים למדע וטכנולוגיה:

ארה"ב מגבילה את הגישה לחלק מן הבוגרים הטובים ביותר (במיוחד סינים) בתחומי המדע והטכנולוגיה. סין שולחת סטודנטים/בוגרים למרכזי המדע והטכנולוגיה הטובים ביותר בעולם.

מתן עדיפות גבוהה למדע וטכנולוגיה:

כאשר נעשות שגיאות בארה"ב, לעיתים תכופות קל לתקן. בסין, מתן עדיפות גבוהה עובד בצורה טובה, אך כאשר נעשות שגיאות קשה מאוד לתקן אותן.

סְגָלִי מדע וטכנולוגיה:

מאגר כוח האדם העומד לרשות ארצות הברית קטן יותר מזה של סין, אולם ארצות הברית מפצה על כך באופן חלקי, באמצעות יכולתה למשוך אנשים מוכשרים מחו"ל (אם כי כיום מוטלות מגבלות על זרים). המאגר הסיני גדול יותר, וברובו הוא מאיכות גבוהה. רבים בארה"ב טעו כאשר ייחסו רמה נמוכה מדי לפוטנציאל המדע והטכנולוגיה של סין ואת איכותו (כפי שעשו בעבר ביחס לסין).

מדענים באיכות גבוהה ביותר תחום האינטליגנציה המלאכותית:

לרשות ארה"ב עומד מאגר עצום של מדענים באיכות גבוהה בתחום ה-AI. זהו המאגר הגדול ביותר בעולם והוא גדול משמעותית מכל מאגר אחר. המדענים מחו"ל מעמיקים את הבסיסים המדעיים של ה-AI. מאגר המדענים באיכות גבוהה ביותר בסין קטן משמעותית, אולם הסינים טוענים כי אין צורך בכישרונות באיכות הגבוהה ביותר לשם פיתוח רוב החידושים בתחום ה-AI (או תחומים אחרים).

קבלה ציבורית, משפטית ואתית של חדשנות:

במשטר הדמוקרטי האמריקני, חידושים מעוכבים לעיתים בשל מכשולים ציבוריים. יישומים מסויימים של אינטליגנציה מלאכותית נתקלים בבעיות: מעקב במסות, רפואה רובוטית, רובוטים למטרות הרג. לסין - שמשטרה אינו דמוקרטי - אין, או כמעט אין, בעיות ציבוריות. המדינה יכולה לשלוט ולפקח על כל הבעיות מסוג זה.

הגנה על קניין רוחני:

ארה"ב רואה את ההגנה על קניין רוחני כעניין מהותי וחשוב ביותר. סין, לעומת זאת, הפיקה ומפיקה תועלת מהפרות של זכויות קניין רוחני ומהעברות כפיות של טכנולוגיה. עם זאת יש לציין כי מסתמן שינוי בתחום זה, וכיום גם סין נאלצת להתמודד ברצינות עם הנושא. זאת הן בשל הלחץ האמריקני המופעל כנגדה בכל הקשור להגנה על קניין רוחני, נושא והן בשל רצונה להגן על חדשנותה שלה.

התוצאה הסופית מן הגורמים והכוחות הרבים הללו, מפעילות הגומלין ביניהם וממאזן היתרונות והחסרונות איננה ניתנת לחיזוי. יתר על כן, להתקדמות הטכנולוגית של סין יש תוצאות פנימיות וחיצוניות החורגות מעבר לתחרות על הטכנולוגיה הגבוהה, ותוצאות אלה כשלעצמן עשויות לחזור ולהשפיע על התחרות. הטכנולוגיה המשופרת איפשרה למעקב השלטוני אחרי תושבי סין להתרחב ולהפעיל צנזורה קשוחה ומגבילה. יצוין כי המעקב איננו המצאה קומוניסטית. במשך מאות שנים, כל שושלת סינית ראתה את המעקב ואת הצנזורה כערובות חיוניות לשלום ולשגשוג של האוכלוסייה העצומה שתחת שלטונה. האם סין נוקטת מדיניות יותר מדכאת מאשר בעבר מאז המשחקים האולימפיים בבייג'ינג (2008) משום שהיא חשה מאתגרת? אולם אזרחים סינים בעלי ידע טכנולוגי יודעים כיצד לחתור תחת הצנזורה, כפי שאפשר היה לראות למשך תקופת-מה במהלך משבר נגיף הקורונה.

אשר להשפעות זרות, קולר האשמה נתלה בשימוש בטכנולוגיה גבוהה ובצבא - כך לפי החשד - של מרגלים סיניים, המפעילים מעקב גם מחוץ לסיין. האם הסינים מרחיבים בלא יודעין את עקרונות השליטה המסורתיים שלהם כלפי העולם כולו, או שהם מציבים את העולם כיריב שיש לנצלו ככל האפשר? ריגול, כמו הפרות של קניין רוחני, הביא כמה יתרונות מסחריים לסיין, אך לא שום יתרון אסטרטגי. לא הפרות אלה ולא הריגול יכולים להסביר את עלייתה הכלכלית של סיין. אולם נוהגים אלה התנגשו עם עקרונות מערביים, העלו דעות קדומות ופחדים, והביאו לתגובת-נגד.

בסופו של דבר, התחרות על הטכנולוגיה הגבוהה בין סיין לארצות הברית עשויה להוביל לשתית מערכות טכנולוגיה גלובליות, כאשר מדינות קטנות יותר נאלצות לבחור אחת מבין השתיים. שום מדינה שלישית לא תהיה מאושרת מתוצאה כזו.

המשולש ארה"ב - ישראל - סין: המתיחות החדשה משנת 2019 בפרספקטיבה היסטורית

מערכת היחסים הישראלית - יהודית - סינית שונה בתכלית ממערכת היחסים האמריקנית - סינית. השינויים מתבטאים בנקודת המוצא, המטרה והמשמעות. החל מראשית המאה ה-19 ואילך היתה ארצות הברית מעורבת בסין ועם סין בתור בעלת ברית או יריבה, באופנים רבים, בחזיתות רבות ולמטרות רבות. שני הצדדים נושאים עימם מטען אמוציונלי, שבו המשיכה והדחייה מתחלפים ביניהם במשך קרוב למאתיים שנה. מערכת היחסים ביניהם מהווה חלק חשוב בזיכרון ההיסטורי שלהם. לעומת זאת, הקשרים היהודיים עם סין עתיקים הרבה יותר מאלה של אמריקה, אך הם מעטים ושוליים יותר. הם מעולם לא היו בעייתיים, משום שאנטישמיות לא היתה ועדיין אינה קיימת בסין.¹⁶ ישראל גם זוכרת כי שנחאי הצילה ממוות יותר מ-20 אלף יהודים ממדינות אירופיות בזמן מלחמת העולם השנייה, כאשר מדינות המערב נעלו בפניהם את שעריהן. אפילו כאשר סין תחת שלטון מאו תקפה את ישראל, יחד עם שאר מדינות המערב, היא - בניגוד לברית המועצות - מעולם לא שמה לה כמטרה את העם היהודי או את היהדות. שלושה חודשים לאחר שמאו דזהדונג הכריז על עצמאותה של הרפובליקה העממית של סין (אוקטובר 1949), ישראל הכירה במדינה החדשה, וזו קידמה בברכה את הצעד הישראלי (ינואר 1950). אולם ב-1951, בעקבות החרפת הקרבות בקוריאה, הזהירה ארצות הברית את ישראל כי תקצץ בסיוע המזון החיוני לישראל, אם זו לא תפסיק לנסות ליצור קשרים עם בייגינג. התרעומת האמריקנית על קשרי ישראל-סין החלה כמעט מיד לאחר הקמתה של מדינת ישראל. מלבד חילוקי דעות הקשורים לסכסוכיה של ישראל עם שכנותיה, סין היתה סלע המחלוקת הראשון בין ארצות הברית וישראל, שגם חזר והופיע בתדירות הגבוהה ביותר. התערבותה של ארצות הברית ביחסי סין - ישראל לא תמיד היתה כה קשוחה ומגבילה כפי שהיתה ב-1951. משנת 1979 ואילך ייצאה ישראל נשק כבד בכמויות גדולות לסין, כולל כ-600 טנקים סובייטיים חדשים שנלקחו שלל במלחמת יום הכיפורים, במגמה לחזק את סין כנגד איומיה של ברית המועצות. אין ספק שארה"ב ידעה על העיסקה וברכה עליה, משום שהיא תאמה לאינטרסים האמריקנים.¹⁷ ב-1992 ארצות הברית קידמה בברכה את החלטתה של סין לקשור יחסים דיפלומטיים עם ישראל. עיתויה של החלטה זו היה תוצאה ישירה מניצחונותיה של ארה"ב במלחמה הקרה ובמלחמת המפרץ הראשונה. שינוי קיצוני בגישות האמריקניות הופיע ב-2000 וב-2004, כאשר ארה"ב כפתה על ישראל להימנע ממכירת נשק לסין. ב-2000 נאלצה ישראל לוותר על מכירת

מטוס מודיעיני מתוצרתה, ה"פאלקון", לאחר שבארה"ב הביעו חשש כי העברת המטוס לסיין עלולה לגרום לדליפה לא רצויה של ידע טכנולוגי אמריקני לסיין. החל מנקודת זמן זו סירבה ארה"ב לתמוך בביסוס מערכת יחסים צבאית בין ישראל לסיין. בצד הישראלי הבינו כי ביטול העיסקה משמעו פגיעה במוניטין ובתדמית של ישראל בסיין, ולכן פעלו לצמצום הנזק באמצעות יצירת שיתופי פעולה כלכליים חדשים. השוק הסיני הוא אדיר ויש בו ביקוש גבוה לטכנולוגיות ישראליות.

אלא שמאמץ זה הוא בדיוק מה שגרם לגל חדש חזק של רוגז אמריקני על יחסי ישראל עם סיין. ב-24 באוקטובר 2018 נכחו סגן נשיא סיין, וואנג צ'ישאן, וראש הממשלה ננניהו, בכנס החדשנות הרביעי של ישראל, והבטיחו זה לזה לשתף פעולה בעתיד בתחומי טכנולוגיה. מספר שבועות לאחר מכן נורה מטח של אזהרות כלפי ישראל מצד מספר גדול של מומחים אמריקניים, שאיש מהם לא הועסק במימשל. היתה זו התקפה בו-זמנית, מערכה תקשורתית מתואמת היטב. הנה לדוגמה שתי כותרות מתוך רבות אחרות: אליוט אברמס (שבאותה תקופה לא כיהן במימשל): "אסור לישראל להניח ליחסיה הכלכליים עם סיין לאיים על יחסיה המדיניים עם אמריקה".¹⁸ במקביל הכריז דן בלומנטל כי: "החיבוק הישראלי לסיין שגוי באופן מציף".¹⁹ המומחים מתחו ביקורת על ההסכם בין ישראל וסיין שלפיו תגדיל סיין את נמל חיפה ותנהל חלק ממנו, וכן השקעות אחרות בתשתיות, שנטען כי טמונים בהן סיכונים ביטחוניים לישראל ולארה"ב. תגובתם המיידית של מומחי ביטחון ישראלים, ביניהם נדב ארגמן, ראש השב"כ ופקידים בכירים בגמלאות היתה כי הם שותפים לחלק מן החששות האלה. שבועיים לאחר מכן קיבלה המערכה ביטוי רשמי: ג'ון בולטון, שהיה אז היועץ לביטחון לאומי, ומייק פומפיו, מזכיר המדינה, שלחו אזהרה לישראל: "פומפיו מזהיר כי ארה"ב עלולה לקצץ בקשרים הביטחוניים שלה עם ישראל בגלל יחסיה של ישראל עם סיין".²⁰ באותו נאום הודיע פומפיו כי ארצות הברית תכיר בסיפוחה של רמת הגולן על ידי ישראל. האם היתה זו "הצעה חלומית לעיסקה נשיאותית"? "אני אניח לכם לספח את הגולן, ואתם תיתנו לי את סיין?" עתה היה זה תורה של סיין להצטרף למחלוקת. בייג'ינג מחתה כי ארצות הברית "משתמשת לרעה באמתלה של 'ביטחון לאומי' במגמה להשמיץ ולפגוע בפעילויות עסקיות רגילות של חברות סיניות".²¹ חששה של סיין, כי ארה"ב משתמשת בישראל כדוגמה לבעלות-ברית אחרות, היה רציני. ניתוח של אמצעי התקשורת הסיניים - שמהם ניתן להסיק מה חושבת ההנהגה בייג'ינג - הצביע על עצבנות הדרג הבכיר מן הלחץ האמריקני על ישראל.²² מספר עיתונים סיניים חיפשו דרך להתקדם. "סאות' צ'יינה מורנינג פוסט" (SCMP): "לישראל יש מספיק תבונה ואינטרס עצמי על מנת למנוע את המאמצים לגרור אותה לתוך מלחמת הסחר בין ארה"ב וסיין".²³ ושישה ימים לאחר מכן: "תפקיד חדש לבעלות ברית של ארה"ב שהן גם ידידותיה של סיין".²⁴ התפקיד החדש שיועד לישראל היה לתווך בין שתי המעצמות הענקיות, עדות לפנטזיה הסינית אודות עוצמתה, כביכול, של ההשפעה היהודית הגלובלית. באותו זמן החלו מומחים ישראלים להביע מחשבות שניות אודות הלחץ האמריקני. נשמעה מקהלת קולות של תגובות נגדיות ישראליות. ערן לרמן, לשעבר חבר בכיר במועצה לביטחון

לאומי, כתב: "האסטרטגיה הישראלית כלפי סין איננה מתנגשת באינטרסים אמריקניים - היא משרתת ומחזקת אותם".²⁵ קאריס ויטה, מייסדת NGO Signal, הזכירה לקוראיה את פניה המגוונות של מערכת היחסים סין - ישראל, מעבר להשקעות כלכליות.²⁶ גם האלוף בדימוס מתן וילנאי, השגריר לשעבר בבוייג'ינג שרק שלושה שבועות קודם לכן ביקש מממשלת ישראל לבטל את ההסכם על נמל חיפה, שינה את עמדתו והצהיר כי אינו רואה כל בעיה בניהול סיני של נמל חיפה.²⁷ וילנאי הוסיף כי, הסינים אינם זקוקים לנמל חיפה אם ברצונם לרגל אחרי הצי האמריקני. תא"ל (בדימוס) מיכאל הרצוג הסכים לדעה זו: די למטרה זו בבניין המשקיף על הנמל.²⁸ השגריר לשעבר עודד ערן הגיב בנימה סרקסטית דומה: הוא יעץ לראשי הצי האמריקני לבדוק את אתר האינטרנט שלהם. מתברר שחברות סיניות מנהלות את נמליהן של בעלות ברית רבות של ארה"ב, כולל אפילו חלקים מנמלים אמריקניים שהינם בסיסים של הצי האמריקני! "בהלה מפני סין איננה אסטרטגיה".²⁹ אם כך הדבר, מדוע הוקמה מהומה כזו סביב נמל חיפה? התשובה לשאלה זו היא שמאחורי המהומה הסתתרה בעיה רחבה יותר. כפי שהדברים נראים כרגע, ישראל ניצחה והסינים יישארו.³⁰ אולם בסופו של חשבון, ארצות הברית היא הצד החזק במשוואה. פרשת הנמל מסתמנת כ"סערה בספלון תה". הסערה נמשכה כשנה והיא כפי הנראה שהולידה את ההחלטה על הקמתו של גוף ממשלתי חדש (3.11.19) שתפקידו לבדוק את ההשלכות הביטחוניות של הצעות להשקעות זרות. יש לציין כי מומחים ישראלים³¹ המליצו על צעד זה כבר מזמן.

התוצאה מ"הסערה בספלון תה" הזאת, שנמשכה כשנה, היתה כי ארצות הברית קיבלה לפחות חלק ממה שרצתה - ומה שישראל היתה צריכה לעשות זמן רב קודם לכן, על פי גירסת המומחים הישראליים המוערכים ביותר.³² ב-3 בנובמבר 2019 הקימה ישראל גוף ממשלתי חדש שתפקידו לבדוק את ההשלכות הביטחוניות של הצעות להשקעות זרות. הגוף שהוקם עדיין חלש וחסר מנגנון אכיפה, הוא אינו מתמקד בהיי-טק ולכאורה אינו קשור ישירות לסיין. עם זאת, זהו צעד ראשון מתבקש בגיבוש מדיניות מתאימה במשולש היחסים: ארה"ב - סין וישראל.

בניתוח מושכל של האירוע ובעיקר של תגובות הצדדים השונים, נגלים כמה מן המאפיינים המרכזיים של שלוש השחקניות במשולש. נראה כי היוזמה האמריקנית היתה מתוכננת היטב, באה בעיתוי נכון וכאן נהנה לעבר המטרות הנכונות. לעומתה, התגובות הישראליות הראשוניות נראו אימפולסיביות, מסורבלות ומלאות סתירות. מנגד, התגובה הסינית היתה מהירה וביטאה עמדה נחושה שלא לוותר על הפעילות הסינית בישראל.

הדילמות של ישראל: התמודדות עם יעדי מדיניות סותרים

הדילמה של ישראל היא כיצד להגן על קשריה המדיניים, הצבאיים, הכלכליים והתרבותיים עם אמריקה, שאין להם תחליף, אך גם להרחיב את יחסיה עם סין. הקשרים עם ארצות הברית כוללים את יהודי אמריקה, כמו גם את עמק הסיליקון ואת וול סטריט, עמודי השדרה של ההיי-טק הישראלי. קשרים אלה הם בעלי חשיבות קיומיות. הקשרים עם סין אינם כאלה, אך חשיבותם תלך ותגדל ככל שסין ממשיכה להתחזק ולהיכנס למזרח התיכון. כל עוד נראתה סין כעוינת כלפי ארה"ב וכלפי ישראל גם יחד, קל היה לישראל להתאים את מדיניותה כלפי סין עם המדיניות האמריקנית. אולם סין שואפת כיום ליחסי ידידות עם כל הגורמים במזרח התיכון - אך מבלי להיות אחראית לאף אחד מהם. האליטות הסיניות מתייחסות באהדה לישראל וליהודים. הסינים אף העבירו מסרים שלפיהם ברצונם שישאר תישאר ידידה קרובה של ארצות הברית ותיהנה מהגנתה.³³ אולם הם רוצים גם שהעולם יראה כי ידידתה הנאמנה ביותר של ארה"ב יכולה לקיים שותפות עם סין. לעומת זאת, אמריקה איננה מוכנה שידידתה הטובה ביותר תפתח "רומן צדדי" עם סין. פקידים ישראלים מודאגים ממצב זה, שמצטייר כחסר פתרון. הזיהוי האמריקני את סין בתור האויבת האסטרטגית הראשית מהווה אסון, מבחינתה של ישראל. יש לצפות לכך שארה"ב תדרוש עוד ועוד תמיכה ישראלית בהתעמתותה מול סין. ישראל תיאלץ לתמרן.

ישראל וסין קיוו להרחיב את קשריהן בשלושה סקטורים: סחר, השקעות בחברות ישראליות, ותשתיות. היצוא הישראלי לסין הסתכם בשנת 2018 בכ-5 מיליארד דולר, כפול מאשר ב-2014.³⁴ להשוואה - היצוא הישראלי לארצות הברית בשנת 2018 הסתכם בכ-10 מיליארד דולר, כלומר כפליים מהיצוא של ישראל לסין, אולם נתון זה השתנה רק מעט מאז 2014. לכך יש להוסיף שמקורו של רוב היצוא הישראלי לסין הוא משתי חברות בלבד. למרות שחברות ישראליות מגלות כי קשה מאוד לחדור לשוק הסיני, מומחה המחזיק בהשקפה אופטימית (מדי) מאמין כי תוך מספר שנים עשויה סין לתפוס את מקומה של ארצות הברית בתור שותפת הסחר מס' 1 של ישראל.³⁵ ארה"ב מתערבת בסחר של ישראל עם סין מאז 2004. מומחי טכנולוגיה ישראלים כפופים לפיקוח שמטרתו למנוע מכירת פריטים צבאיים או בעלי שימוש כפול לסין. מומחי סחר אומרים כי אילו מכשול זה לא היה קיים, היצוא הישראלי לסין היה גבוה יותר מכפי שהוא כיום.

ההתעניינות הסינית בהשקעות בתעשייה הישראלית, במיוחד בענפי היי-טק, מטרידה ומרגיזה את האמריקנים. אין בנמצא נתונים אמינים לגבי השקעות סיניות ישירות בתעשייה הישראלית, אולם סביר להניח שסין היתה המקור השלישי החשוב ביותר להשקעות זרות,

נתון שמשמעו כי היא חשובה אך לא חסרת תחליף. האינטליגנציה המלאכותית ממחישה את ההשלכות הבעייתיות של ההתעניינות הסינית בהיי-טק של ישראל. AI ממלאת תפקיד מפתח בתחרות בין ארצות הברית וסין (ראו לעיל). גם ישראל שואפת להפוך לאחת המובילות העולמיות בתחום ה-AI.³⁶ זהו תחום ההיי-טק הישראלי הצומח בקצב המהיר ביותר. בשנת 2018 37% מכלל ההון שגויס עבור מגזר ההיי-טק הישראלי נועד לחברות AI. פורסם כי ממשלת ישראל פיתחה אסטרטגיה לאומית לצורך הגשמת יעד ה-AI שלה, שיקלול השקעות גדולות ב-AI צבאית. סכומים גדולים כבר הושקעו ב-AI, בעיקר ע"י חברות גלובליות. היוזמה באה מלמטה, לא מלמעלה כפי שזה בסין. ההצלחה הישראלית המרשימה ביותר עד כה בתחום ה-AI היתה מכירת הטכנולוגיה של המכונית האוטונומית שפותחה ע"י "מובילאיי" לחברת "אינטל" האמריקנית תמורת כ-15 מיליארד דולר בשנת 2018. חיוני לישראל לשמור על קשרים הדוקים עם החברות האמריקניות הרלבנטיות, אולם יהיה למועיל לא לאבד מגע אם המחקר הסיני המתקדם בתחום ה-AI. בינואר 2020 הטילה ארה"ב אמברגו על יצוא של פריטי AI מסוימים לסין. ישראל איננה יכולה לתמוך בסין במלחמה זו, אולם דחייה של השקעות סיניות פוטנציאליות תהווה אֶבְדָה לחברות ולמרכזי מחקר בישראל.

יותר חשוב מהסחר, וחשוב לפחות כמו השקעות בהיי-טק, הוא התפקיד שממלאת סין בשיפור התשתיות של ישראל. דו"חות של ה-OECD מצביעים על כך שישראל סובלת מתשתיות שהן בין הגרועות ביותר בין המדינות המתקדמות. על מנת לקיים את שיעור הצמיחה הנחוץ לצרכיה החברתיים והצבאיים חייבת ישראל לשפר את כבישה, נמליה, מערכת הרכבות, בנייני המגורים ועוד. לישראל אין לא האמצעים ולא הניסיון הדרושים על מנת לבצע משימה זו לבדה. סין היא בונת התשתיות המובילה, הזולה והתחרותית ביותר בעולם. כאשר ישראל פירסמה את המרכז שלה לגבי הרחבת נמל חיפה, הסינים היו היחידים שנענו. ישראל ביקשה תחילה לעניין חברות אמריקניות בפרויקט, אולם אף חברה אמריקנית לא הביעה עניין. הרחקתה של סין ממשמת שיפור התשתיות של ישראל תזיק להתפתחות הכלכלית של ישראל.

ולבסוף, ישנן סיבות היסטוריות ומהותיות לאינטרס הישראלי במערכת יחסים בת-קיימא עם סין. יש כאן נושא סמוי, שהישראליים אינם רוצים להעלותו מול האמריקנים. מייסדה של ישראל, דוד בן גוריון, קרא לעם היהודי, ולאחר מכן למדינת ישראל, לשאוף לקשרי ידידות עם יבשת אסיה. עוד בשנות ה-30 של המאה ה-20, הוא צפה את עלייתן של סין ושל הודו.³⁷ ב-1963 הוא אמר כי לא לנצח תשלטנה ארצות הברית וברית המועצות על העולם: "אין כל ספק כי... סין והודו יהפכו למעצמות הגדולות ביותר בעולם." עמיתו ולאחר מכן שר החוץ, משה שרת, ראה זיקה יותר ספציפית בין תקוותה של ישראל להתקבל במזרח התיכון לבין "כמות הרצון הטוב והסולידריות שנצלח לעורר מצד הציביליזציות הגדולות של אסיה."³⁸ עד כה לא זכו תקוות אלה בנוגע לסין למימוש, אולם הם השפיעו על מעט הדיפלומטים ואנשי-העסקים שחיפשו גשרים לסין במשך השנים שבהן לא היו קשרים דיפלומטיים בין שתי הארצות. דאגה סמויה כי ארצות הברית, שדומה כי היא מנמיכה את הפרופיל שלה

במזרח התיכון, לא "תשלוט לנצח על העולם", או שיום אחד היא תפסיק לתמוך בישראל, קיימת במוחם של רבים בישראל.

בעוד שהמדיניות האמריקנית משתנה לעיתים קרובות, המדיניות הסינית מכוונת לטווח הארוך, ורק לעיתים רחוקות היא נכנעת ללחץ מבחוץ. כמו בעבר, סין תסרב "לבחור צד" במזרח התיכון, למעט תשלום מס שפתיים. היא תתמוך בכל הצעות ההחלטה המוגשות באו"ם ע"י העולם המוסלמי, וזה מצידו "יגמול" לסין בהתעלמות מן הצעדים שהיא נוקטת נגד המוסלמים שבשטחה. האו"ם איננו משפיע על ידידותה, המוצהרת והרשמית, של סין כלפי ישראל. במשך שישים שנה, סין מעולם לא התכוונה להזיק לישראל. סין אמנם סיפקה נשק למספר מדינות מזרח תיכוניות, בהן איראן (אם כי משלוחי הנשק של סין למדינה זו הצטמצמו החל משנות ה-1990 ואילך), אך מעולם לא היה זה נשק "משנה תוצאה". מספר פעמים נפגעה ישראל מטילים מתוצרת סין: סין מכרה אותם לאיראן, כתגמול על אספקת נשק אמריקני לטאיוואן. איראן העבירה כמה מאותם טילים לחיזבאללה ולחמאס, ללא אישור של הסינים (אם כי ניתן לטעון שהסינים יכלו לצפות לכך). התמיכה הסינית באיראן מכוונת נגד ארצות הברית, ואיננה נובעת מצרכי הנפט של סין, כפי שמנסה לטעון הדיפלומטיה הסינית. לנפט האיראני יש תחליפים. אך בעוד שארה"ב מאתגרת מדיניות שנוקטת סין בתוך סין עצמה, לדוגמה בהונג קונג ובשינג'יאנג, סין אינה יכולה להשיב מידה כנגד מידה לארה"ב. לכן היא תומכת באויבותיה הרחוקות של אמריקה - איראן וצפון קוריאה. ישראל היא "נזק משני" בעימות בין סין וארה"ב, ושום פגיעה בה איננה תוצאה מעוינות סינית ישירה. אך יהיו מניעה של סין אשר יהיו, היחסים הדוקים שהיא מקיימת עם האויבת הקשה ביותר של ישראל מהווים בעיה. ישראל קיוותה כי היחסים הכלכליים והדיפלומטיים הגדלים והולכים שלה עם סין יניעו את הסינים לגלות התחשבות בכך שאיראן היא האיום האסטרטגי החמור ביותר הנשקף לה, אולם זה לא קרה.

בשנים האחרונות לא גינתה סין באופן פומבי את איומי השמדת ישראל שמשמיעה איראן - צעד קל, שסין גם לא היתה צריכה לשלם מחיר כלשהו תמורתו. לעומתה, ארבע החברות הקבועות האחרות במועצת הביטחון, בהן רוסיה, גינו איומים אלה בפומבי.

שיקולי מדיניות:

פנימיים:

- **תיאום יעיל של מכלול המדיניות הנוגעות לסיין.** יש להקים במשרד ראש הממשלה מנגנון תיאום שבו ישתתפו משרדי הממשלה הרלבנטיים, נציגי סחר, והאוניברסיטאות. משמעות הדבר היא קביעת סדרי עדיפות. מה ישראל רוצה ולמה היא זקוקה מסיין?
- **חיזוק הגוף שהוקם כדי לבחון הצעות להשקעות זרות.** מתן סמכות החלטה לגוף זה.
- **עידוד הכשרה והעסקה של מומחים** לסיין (היסטוריה, פוליטיקה של סיין, יחסי סיין - ארה"ב). שילוב המומחים במשרד ראש הממשלה, בממשלה, בארגונים לא ממשלתיים, במגזר העסקי, באקדמיה ובמיוחד באמצעי התקשורת.
- **הגברת הדיאלוג עם מדינות אחרות אשר נתונות ללחץ דומה (ביחס לסיין) מצד ארה"ב.** בנובמבר 2019 הזהיר הנרי קיסינג'ר כי המערכה הגלובלית שארה"ב מנהלת במגמה להגביל את סיין עלולה להסתיים בבידודה של אמריקה. תוצאה כזו תחליש גם את ישראל. יש להתחיל בדו-שיח ובחילופי מידע סדירים, במיוחד עם מדינות אירופיות שגם הן נתונות תחת לחץ מצד ארה"ב.
- **אומדן נזקים כלכליים.** הכנת אומדן של ההפסדים הכלכליים הצפויים לישראל משום שנכפה עליה להגביל את הסחר עם סיין ואת ההשקעות שמקורן בסיין.
- **ערוצי תקשורת אלטרנטיביים.** בעבר, מגעים של מנהיגים יהודים-אמריקנים עם סיין סייעו לישראל. יש להשתמש בערוצי התקשורת הקיימים עם יהדות ארה"ב - אם הדבר טרם נעשה - כדי לספק מידע ולקיים דיון עם יהודי ארה"ב אודות הדילמות הקשורות ביחסים עם סיין.

חיצוניים - ארצות הברית:

- **חיזוק הדיאלוג עם ארה"ב בנושא סיין.** נחוץ לקיים באופן סדיר דיאלוג ישראלי-אמריקני בנושא סיין. יש להרגיע את ארה"ב ולהבטיח לה כי ישראל מבינה היטב את חששותיה, וכי היא יודעת כיצד להגן על ביטחונה.

- **מסלקה פדרלית מרכזית.** להציע לארה"ב ליצור "מסלקה" פדרלית מרכזית, על מנת להסכים על המדיניות האמריקנית בקשר ליחסי סין - ישראל. זה ישלים את המנגנון הישראלי המוצע לתיאום המדיניות הישראלית כלפי סין. לא תמיד ברור לישראל מה רוצה ארצות הברית. קרוב לוודאי שגם לאמריקנים לא תמיד ברור מה הם רוצים. ישראל זקוקה ליתר בהירות.
- **סיוע אמריקני אקדמי בלימודי סין.** לקדם בברכה סיוע אמריקני לחיזוק הבסיס האקדמי הרופף של לימודי סין בישראל. דו"ח של תאגיד ראנד על מערכת היחסים סין - ישראל³⁹ מדגיח חסרון זה ומציע שארה"ב תסייע להתגבר עליו.
- **הבהרת מכלול האינטרסים הישראלים ביחס לסין.** להסביר כי האינטרס של ישראל בסין מאז ומתמיד היה יותר ממסחרי גרידא. זהו חלק מהאסטרטגיות לטווח ארוך של ישראל, ומרצונה לבנות לעצמה תמיכה במדינות חשובות הגובלות בעולם המוסלמי. אין זה מתנגש עם יעדי המדיניות של ארה"ב במזרח התיכון - ההפך הוא הנכון.
- **בחנית אפשרות לתיווך ישראלי יהודי.** לבדוק עם ארה"ב הפצרות חוזרות ונשנות מצד הסינים לפיהן ישראל, או העם היהודי, עשויים למלא תפקיד של מיתון והרגעה במתיחויות הנוכחיות, או לסייע למערב להבין את סין. יש סינים המאמינים כי סבלות העבר של סינים ויהודים יוצרים קירבה, ואילו לאחרים יש אמונה בלתי-מציאותית בעוצמתם של ישראל או של היהודים. ואולם, "להיתפס כחזק פירושו להיות חזק" (מיוחס לפרנסיס בייקון).
- **חיצוניים - סין:**
- חיזוק הדיאלוג ישראל - סין. מקבלי ההחלטות בסין מעוניינים כיום לדון על המזרח התיכון עם מקצוענים ישראלים. התמחותה של ישראל זוכה להערכה רבה, והסינים יודעים שיש להם הרבה ללמוד בתחום זה. יש לחקור כיצד ליזום ולבנות דיאלוגים כאלה, ולתמוך בארגונים הבלתי-ממשלתיים בישראל שכבר עתה מעורבים בתחום.
- דרישת "הדדיות" מסין. לבקש מסין יותר "הדדיות" ביחסים הכלכליים והמדיניים שלה עם ישראל. הדדיות היא מושג חשוב ביותר בפילוסופיה של קונפוציוס, ונחשבת לבסיס המוסרי ליחסי אנוש. אם סין רוצה משהו - עליה לתת משהו.
- השפעה בנושא האיראני. לבדוק האם יוכלו ישראל וסעודיה להשפיע על מדיניותה של סין כלפי איראן, אם הן ישתפו פעולה בנושא זה.
- מעבר לכך, יש להזהיר את סין כי במדיניותה ביחס לאיראן טמון פוטנציאל של הסלמת המתיחות בין ישראל ואיראן, כולל סכנה של עימות ישיר, שיזיק לאינטרסים סיניים.

תודות

מומחים רבים ראויים לתודה על סיועם לשיפורו של דו"ח זה, חלקם לאחר שקראו נוסחים מוקדמים שלו, אחרים במהלך שיחות או בכתב. רשימת השמות דלקמן היא לפי סדר האלף-בית, ונמנעת מציון תואריהם: גדליה אפטרמן, דייל אלוף, רונלד אטלס, דן קטריבס, פו יודה, אבי גיל, דוד גולדמן, דניאל הבר, מייק הרצוג, נג וונג הונג, פנחס לנדאו, ערן לרמן, אלכסנדר פבזנר, סטיבן פופר, דניס רוס, יצחק שיחור, שילום שירמן, שוג'ין קואי, וואנג סולאו, קאריס ויטה. בנוסף לכך אני חב תודה עמוקה ל-SIGNAL (*Sino-Israel Global Networks & Academic Leadership*) על הזמנתי לכנסים חשובים, כגון הדיאלוג השנתי סין-ישראל-ארה"ב 2019 ו-הכנס השנתי הרביעי על מדיניותה של ישראל כלפי סין 2019 כמו גם לפגישות בסין. חשובות היו גם הפגישות של הקבוצה הישראלית הבלתי-רשמית China Expert Group. הסתייעתי רבות בתרומתם של נואמים ובמגעים עם משתתפי הכנסים.

- 1 אין הסכמה כללית לגבי הגדרתה של "מעצמת-על", וכך גם לגבי השאלה האם סין כבר הגיעה למעמד של מעצמת-על. עוצמתה של ארצות הברית היא בת ממד שונה לחלוטין מזה של כל מדינה מערבית אחרת, של יפאן או של רוסיה. ארצות הברית היא מעצמת-על. הואיל וסין רוצה להגיע לשוויון עם ארצות הברית, ניתן לראותה בתור מי ששואפת להיות מעצמת-על.
- 2 רוב הנתונים הבאים נלקחו מ- *China and the world - inside the dynamics of a changing relationship*, McKinsey Global Institute, July 2019.
- 3 OECD Economic Policy Papers 03: Looking to 2060: Long-term global growth prospects - A going for growth report, OECD, November 2012, 22
- 4 <https://chinadigitaltimes.net/2020/02/netizens-demand-free-speech-after-death-of-disciplined-wuhan-doctor>
- 5 .English edition New York: CN Times Books Inc. 2010
- 6 Paperback, New York: St.Martins Griffin, 2016
- 7 Jonathan D.T. Ward, *China's Vision of Victory - And Why America Must Win*, Atlas Publishing: Washington-New York, 2019
- 8 ממשלת סין יכולה לאסור את פרסומם של ספרים בלתי-רצויים ולפעמים נוהגת כך, איך היא לא עשתה זאת במקרים אלה. להימנע מהאמריקני אין סמכויות דומות.
- 9 המונח "דרך המשי" הוא המצאה מערבית (קרוב לוודאי גרמנית) מסוף המאה ה-19. הוא נתקבל על ידי הסינים וגם על ידי כל האחרים.
- 10 בסין, קניין רוחני נחשב לתשומה המוכנסת לתוך התפוקה, לא להישג מדעי.
- 11 ההתערבות הצבאית הרצינית היחידה מצד ארה"ב היתה השתתפותם של נחתים אמריקניים בכוח ההתערבות המערבי שדיכא את "מרד הבוקסרים" של 01-1900, תנועה אנטי-מערבית ואנטי-נוצרית אלימה.
- 12 Cella-Margaretha-Girardet, *Juedische Maezene fuer die Preussischen Museen zu Berlin*, Engelsbach: Frankfurt-Washington, 1997, 101
- 13 *Chronology of United States - China Relations 1784 -2000*, Office of the Historian, Department of State, United States of America. [history.state.gov/countries/issues/china-us relations](http://history.state.gov/countries/issues/china-us%20relations)
- 14 Barbara W.Tuchman, *Stilwell and the American Experience in China 1911-45*, New York: Bantam Books, 1971, 678
- 15 תודתי על הסיוע מצד סטיבן פופר, פרופסור למדיניות מדע וטכנולוגיה, תאגיד ראנד, ופרופ' (בגמלאות) רון אטלס, אוניברסיטת לואיוויל, קנטאקי, שבמשך שנים רבות היה מעורב במדיניות המדע והטכנולוגיה של הממשל הפדרלי.
- 16 בשנת 2016 אסרה סין על קיום טקסים דתיים ציבוריים של קהילה סינית קטנה בקאיפנג, הטוענת כי יש לה שורשים יהודיים. חברי הקהילה נשענו במשך עשרות שנים על סיוע רוחני וכספי מצידם של יהודים אמריקנים, ויתכן שזה מה שחתם את גורלם. הם קורבנות הפים מפשע של מהלך כללי נגד אמונות זרות. השגרירות הישראלית ורובני חב"ד בסין אינם מכירים בקהילה זו.
- 17 הואיל והמסמכים הרלבנטיים עדיין נמצאים תחת סיווג ביטחוני בכל שלוש המדינות הנוגעות בעבר, אין זה ידוע מי שילם את מחירה של אותה עיסקה, הנאמד בכ-3.5 מיליארד דולר. מקור: פרופ' יצחק שיחור.
- 18 Mosaic Magazine, 15.11. 2018
- 19 Mosaic Magazine, 12.11.2018
- 20 Times of Israel, 21.3.2019
- 21 Ynet news com, 22.1.2019 עדי פיק, "כלכליסט"

US-China-Israel Triangle: Assessing Chinese Media Coverage – Insights from A.B.Pevsner", <i>The Diplomat</i> –	22
<i>Trans-Pacific View</i> , 11.2.2019	
<i>SCMP</i> , 23.1.2019	23
<i>SCMP</i> , 29.1.2019	24
<i>Mosaic Magazine</i> , 19.11.2018	25
Carice Witte in "Sam Chester, Experts downplay impact...", op.cit	26
<i>The Jerusalem Post</i> , 31.1.2019	27
China, Israel and the United States: Triangular Pressures", <i>The Jewish People Policy Institute (JPPI)</i> ,	28
.3.1.2019, jppi.org.il	
<i>The Jerusalem Post</i> , 8.2.2019	29
.Yonah Jeremy Bob, "China wins Haifa Port as fight is on", <i>The Jerusalem Post</i> , 11.12.2019	30
Efraim Chalamish, "The Israel-China debate", <i>The Jerusalem Post</i> , 22.1.2019	31
כתב (בתרגום חופשי): "כבר מזמן מורגש הצורך להתאים את המשטר הרגולטורי הישראלי להשקעות סיניות גדולות והולכות ולתעשיות גלובליות חדשות כמו אינטליגנציה מלאכותית ו"ביג דאטה". ממשלת ישראל לא פיתחה מדיניות מקיפה להשקעות זרות. הכוללת הגדרה של "ביטחון לאומי" או של "אינטרס לאומי".	
Eytan Halon, "Hong Kong billionaire: Only US can be Israel's friend in trade war", <i>The Jerusalem Post</i> ,	32
.3.12.2019	
הנתונים לקוחים ממכון היצוא הישראלי. ראו:	33
https://www.export.gov.il/api//Media/Default/Files/Economy/Snapshots_2019/China.pdf , and https://www.export.gov.il/api//Media/Default/Files/Economy/Snapshots_2019/USA.pdf	
Yossi Mekelberg, "China and Israel: evolving relations in the shadow of trade wars", <i>Castlereagh Associates</i> ,	34
.20. September 2019	
Eanna Kelly, "Israel sets out to become the next major artificial intelligence player", <i>Science/Business</i> , 2 July	35
2019	
Yitzhak Shichor, "My Heart is in the West and I am at the End of the East: Changing Israeli Perceptions of Asia".	36
<i>The World Facing Israel – Israel Facing the World</i> , ed. Alfred Wittstock, Berlin: Frank & Timme, 2011,	
.242-257	
.Yulia Egorova, <i>Jews and India: Perceptions and Image</i> . New York: Routledge, 2006, 51	37
Shira Efron et al., <i>The Evolving Israel-China Relationship</i> , Rand Corporation: Santa Monica, California,	38
2019	